SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 2
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

QUYI AMUDARYO XALQLARI XALQ OG‘ZAKI IJODIDA NAVRO‘Z BAYRAMINING TARIXIY XOTIRA VA QADIMIY MAROSIMLAR TIZIMI SIFATIDA AKS ETISHI

Otaboyeva Zuxra O'ktam qizi

Ma'mun Universiteti Tarix yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Quyi Amudaryo hududi xalqlari xalq og‘zaki ijodida Navro‘z bayramining tarixiy xotira, qadimiy marosimlar tizimi va ma’naviy-madaniy meros sifatidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Xorazm vohasida Navro‘z bilan bog‘liq rivoyatlar, afsonalar, xalq marosimlari, udumlar hamda zardushtiylik bilan bog‘liq qadimiy tasavvurlar folklorshunoslik, etnologiya va tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot davomida “Avesto”, Abu Rayhon Beruniy asarlari, xalq rivoyatlari hamda zamonaviy folklorshunos olimlar qarashlari asosida Navro‘zning Quyi Amudaryo xalqlari tarixiy xotirasida tutgan o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, maqolada Navro‘z marosimlarining ekologik tafakkur, suv kultlari, hosildorlik va tabiat uyg‘unligi bilan bog‘liqligi ilmiy yangilik sifatida asoslangan.

Kalit so‘zlar

Navro‘z, Quyi Amudaryo, Xorazm vohasi, xalq og‘zaki ijodi, tarixiy xotira, marosimlar, folklor, zardushtiylik, Avesto, qadimiy bayramlar, etnografiya, mifologiya, urf-odat, ekologik tafakkur.

Kirish

Quyi Amudaryo hududi qadimdan Markaziy Osiyoning eng qadimgi sivilizatsiya markazlaridan biri hisoblangan. Ayniqsa, Xorazm vohasi o‘zining boy madaniyati, rivojlangan sug‘orma dehqonchiligi, marosimlari va xalq og‘zaki ijodi bilan ajralib turgan. Ushbu hududda shakllangan qadimiy bayram va marosimlar xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi hamda tabiat bilan uyg‘un yashash falsafasini aks ettirgan.

Shunday qadimiy bayramlardan biri Navro‘z bo‘lib, u nafaqat fasllar almashinuvi yoki yangi yil boshlanishi, balki inson va tabiat uyg‘unligi, hosildorlik, poklanish hamda ma’naviy yangilanish ramzi sifatida qaralgan. Quyi Amudaryo xalqlari xalq og‘zaki ijodida Navro‘z bayrami bilan bog‘liq ko‘plab rivoyatlar, marosim qo‘shiqlari, afsonalar va udumlar saqlanib qolgan. Navro‘zning kelib chiqishi masalasida ko‘plab ilmiy qarashlar mavjud. Tadqiqotchilar uning ildizlari zardushtiylik davriga borib taqalishini ta’kidlaydilar. “Avesto”dagi tabiat unsurlarini ulug‘lash, suv va olovni muqaddas sanash,

bahoriy uyg‘onish g‘oyalari Navro‘zning qadimiy asoslarini tashkil etadi. Ayniqsa, Xorazm vohasida suv va hosildorlik bilan bog‘liq marosimlar Navro‘z bilan chambarchas bog‘langan.

Mazkur maqolaning maqsadi — Quyi Amudaryo xalqlari xalq og‘zaki ijodida Navro‘z bayramining tarixiy xotira va qadimiy marosimlar tizimi sifatidagi aksini ilmiy manbalar hamda folklor namunalar asosida tahlil qilishdan iborat.

Navro‘zning qadimiy ildizlari va tarixiy manbalardagi talqini.

Navro‘z Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi bayramlaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi ibtidoiy dehqonchilik madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, Navro‘z dastlab tabiat uyg‘onishi va yangi dehqonchilik mavsumining boshlanishi bilan bog‘liq marosim sifatida yuzaga kelgan.

Abu Rayhon Beruniy “Osor ul-boqiya an al-qurun al-xoliya” asarida Navro‘z haqida qimmatli ma’lumotlar keltirib, uni qadimgi eroniy xalqlarning eng ulug‘ bayrami sifatida ta’riflaydi. Beruniyning yozishicha, Navro‘z kuni tabiat yangilanadi, yerga baraka kiradi va insonlar yangi yilni pok niyatlar bilan kutib oladilar.

Beruniy quyidagicha yozadi: “Navro‘z — yilning birinchi kuni bo‘lib, bu kunda olam yangilanadi va tabiat uyg‘onadi” [1]. Ushbu qarash Quyi Amudaryo xalqlari xalq og‘zaki ijodida ham keng aks etgan.

“Avesto”dagi bahoriy uyg‘onish g‘oyalari Navro‘zning diniy-mifologik asoslarini tashkil qiladi. Zardushtiylik ta’limotida olov, suv, yer va havo muqaddas unsur sifatida talqin etilgan. Ayniqsa, suvning poklovchi kuchi Navro‘z marosimlarida alohida o‘rin tutgan. Bahor boshlanishida ariqlarni tozalash, suv chiqarish, daraxt ekish kabi udumlar qadimiy zardushtiylik qarashlari bilan bog‘liq.

Meri Boysning ta’kidlashicha, zardushtiylikdagi bahor bayramlari tabiat uyg‘onishi va kosmik tartibning qayta tiklanishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli Navro‘z nafaqat xalq bayrami, balki diniy-falsafiy mazmunga ega marosim sifatida shakllangan [2].

Quyi Amudaryo xalqlari folklorida Navro‘z obrazlari.

Quyi Amudaryo hududida Navro‘z bilan bog‘liq ko‘plab rivoyatlar va afsonalar mavjud. Ushbu folklor namunalarida bahor, hosildorlik, suv va quyosh asosiy ramzlar sifatida namoyon bo‘ladi. Xorazm xalq rivoyatlaridan birida Navro‘z kechasida yer ostidagi “baraka suvi” yuzaga chiqishi va shu kecha niyat qilgan insonlarning tilagi amalga oshishi aytiladi. Bu rivoyat qadimgi suv kultlari bilan bog‘liq bo‘lib, zardushtiylikdagi Ardvi Sura Anaxita timsoli bilan ma’lum darajada uyg‘unlashadi. Ba’zi folklor namunalarida Navro‘z “Qizil gul sayli” bilan bog‘langan. Bahorning ilk gullari ochilishi bilan yoshlar dala va bog‘larga chiqib sayillar uyushtirganlar. Ushbu marosim tabiat uyg‘onishini ulug‘lash bilan birga, jamiyatdagi birdamlik va hamjihatlikni mustahkamlash vazifasini ham bajargan.

Quyi Amudaryo hududida Navro‘z bilan bog‘liq marosim qo‘shiqlari ham keng tarqalgan. Xususan, “Sumalak aytish”, “Yor-yor”, “Navro‘z qo‘shiqlari” xalqning qadimiy dunyoqarashi va marosim madaniyatini aks ettiradi.

Folklorshunos olimlar fikriga ko‘ra, Navro‘z qo‘shiqlarida hosildorlik va baraka motivlari ustuvor hisoblanadi. Sumalak tayyorlash jarayonida aytiladigan qo‘shiqlarda bug‘doy, suv, yer va quyosh timsollari alohida ulug‘lanadi [8,11,13,14].

Xorazm vohasida Navro‘z marosimlarining etnografik xususiyatlari.

Xorazm vohasida Navro‘z marosimlari boshqa hududlarga nisbatan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan. Ayniqsa, suv va dehqonchilik bilan bog‘liq udumlar Quyi Amudaryo hududining tabiiy-geografik sharoiti bilan chambarchas bog‘liq. Navro‘z arafasida ariqlarni tozalash, yangi suv chiqarish, dala va bog‘larni tartibga keltirish kabi marosimlar amalga oshirilgan. Bu odatlar xalq orasida “yerni uyg‘otish” deb atalgan.

Xorazmning ayrim qishloqlarida Navro‘z kuni bolalar uyma-uy yurib “Navro‘z keldi” qo‘shiqlarini kuylashgan. Uy egalari esa ularga bug‘doy, shirinlik yoki turli taomlar ulashgan. Bu marosim qadimgi hosildorlik kultining izlari sifatida talqin qilinadi. Etnografik manbalarda qayd etilishicha, Navro‘z kunlari odamlar eski adovatlarni unutishga, qarindosh-urug‘larni ziyorat qilishga va muhtojlarga yordam berishga intilganlar. Shu bois Navro‘z ijtimoiy birdamlik va ma’naviy poklanish bayrami sifatida ham qadrlangan. Xorazm vohasida sumalak tayyorlash marosimi alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Ayollar tun bo‘yi qozon atrofida yig‘ilib qo‘shiqlar aytishgan, turli rivoyatlar va afsonalarni hikoya qilishgan. Bu holat xalq og‘zaki ijodining marosimlar bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Navro‘z va tarixiy xotira masalalari.

Tarixiy xotira xalqning o‘tmishi, qadriyatlari va madaniy merosini avloddan-avlodga yetkazuvchi muhim omildir. Quyi Amudaryo xalqlari tarixiy xotirasida Navro‘z bayrami muhim o‘rin egallaydi. Sovet davrida diniy va milliy marosimlarning cheklanishiga qaramay, Navro‘z xalq xotirasida saqlanib qoldi. Xususan, Xorazm vohasida Navro‘z bilan bog‘liq urf-odatlar yashirin yoki oilaviy shaklda davom ettirilgan. Mustaqillik yillarida esa Navro‘z milliy qadriyat va ma’naviy meros sifatida qayta tiklandi. Bu jarayon tarixiy xotiraning tiklanishi bilan bog‘liq holda kechdi. Folklor namunalarida Navro‘zning “ajdodlardan qolgan bayram” sifatida talqin qilinishi xalqning tarixiy o‘zligini anglash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Quyi Amudaryo hududidagi ayrim rivoyatlarda Navro‘z afsonaviy podshoh Jamshid nomi bilan bog‘lanadi. Rivoyatlarga ko‘ra, Jamshid taxtini osmonga ko‘targan kun Navro‘z sifatida nishonlangan. Ushbu motiv Beruniy va Firdavsiy asarlarida ham uchraydi. Tarixiy xotira masalasi folklor orqali yanada mustahkamlangan. Marosim qo‘shiqlari, xalq o‘yinlari va urf-odatlar Navro‘zning qadimiy ildizlarini bugungi kungacha yetkazgan [5].

Navro‘zning mifologik va diniy asoslari.

Navro‘zning mifologik asoslari qadimgi kosmogonik tasavvurlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Qadimgi xalqlar bahor kelishini yaxshilikning yovuzlik ustidan g‘alabasi sifatida tasavvur etganlar. Zardushtiylikda Ahura Mazda yorug‘lik va yaxshilik timsoli sifatida talqin qilinadi. Bahor fasli esa yorug‘likning qorong‘ilik ustidan g‘alabasini ifodalaydi. Shu sababli Navro‘z marosimlarida olov yoqish, gul ekish va suv sepish udumlari keng tarqalgan.

Xorazm vohasida olov bilan bog‘liq ayrim marosimlar XX asr boshlarigacha saqlanib qolganligi etnograflar tomonidan qayd etilgan. Jumladan, yoshlar Navro‘z oqshomida gulxan atrofida aylanishgan va bu marosim yovuzlikdan poklanish ramzi sifatida talqin qilingan. Navro‘zdagi suv marosimlari ham qadimgi diniy qarashlar bilan bog‘liq. Bahor boshida suvga borish, ariqlarni tozalash va suv sepish udumlari suvning hayotbaxsh kuchiga bo‘lgan ishonch bilan izohlanadi.

“Avesto”dagi Ardvi Sura Anaxita obrazi suv va hosildorlik bilan bog‘liq bo‘lib, Navro‘z marosimlaridagi suv kultining qadimiy ildizlarini ko‘rsatadi [4].

Quyi Amudaryo xalqlari xalq og‘zaki ijodida Navro‘z tabiatni asrash va ekologik muvozanatni saqlash g‘oyalari bilan ham bog‘liqdir. Qadimgi Xorazm aholisi suvni muqaddas ne’mat deb bilgan. Shu sababli Navro‘z arafasida ariqlarni tozalash, daraxt ekish va yerga ishlov berish marosim darajasiga ko‘tarilgan. Folklor namunalarida “suvga tupurma”, “daraxtni bekorga kesma”, “yerga ozor berma” kabi nasihatlar keng uchraydi. Bu qarashlar ekologik tafakkurning dastlabki ko‘rinishlari sifatida baholanishi mumkin.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda Navro‘z marosimlari nafaqat folklor yoki etnografik hodisa sifatida, balki qadimgi ekologik tafakkur tizimining bir qismi sifatida talqin qilinadi. Quyi Amudaryo hududining tabiiy sharoiti, suv tanqisligi va sug‘orma dehqonchilikka asoslangan xo‘jalik tizimi Navro‘z marosimlarida suv va hosildorlik kultlarining kuchli saqlanishiga sabab bo‘lgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Quyi Amudaryo xalqlari xalq og‘zaki ijodida Navro‘z bayrami tarixiy xotira, qadimiy marosimlar tizimi va ma’naviy merosning muhim qatlami sifatida namoyon bo‘ladi. Xorazm vohasida shakllangan Navro‘z marosimlari xalqning tabiat bilan uyg‘un yashash falsafasi, hosildorlikka bo‘lgan ishonchi va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida aks ettiradi. Folklor namunalarida Navro‘zning suv, quyosh, olov va hosildorlik bilan bog‘liq ramzlari qadimgi zardushtiylik qarashlari bilan uyg‘unlashgan holda saqlanib qolgan. Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Navro‘z Quyi Amudaryo xalqlari tarixiy xotirasida milliy o‘zlik, ma’naviy birlik va ekologik tafakkurning muhim elementi sifatida yashab kelmoqda. Shuningdek, Navro‘z marosimlarining xalq og‘zaki ijodida aks etishi qadimiy madaniy merosning bugungi avlodlarga yetib kelishida folklorning o‘rni nihoyatda muhim ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur tadqiqot natijalari Navro‘z bayramini faqat an’anaviy bayram sifatida emas, balki qadimgi Xorazm va Quyi Amudaryo xalqlarining tarixiy xotirasi, ekologik qarashlari va marosim madaniyatini aks ettiruvchi murakkab madaniy hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Rayhon Beruniy. Osor ul-boqiya an al-qurun al-xoliya. – Toshkent: Fan, 1968. – 45–52-betlar.

2. Mary Boyce. A History of Zoroastrianism. Vol. I. – Leiden: Brill, 1975. – pp. 22–84.

3. Mary Boyce. Textual Sources for the Study of Zoroastrianism. – Chicago: University of Chicago Press, 1990. – pp. 1–27.

4. James Darmesteter. The Zend-Avesta. Part II: The Sirozahs, Yasts and Nyayis. – Oxford: Oxford University Press, 1883. – pp. 52–84.

5. Firdavsiy. Shohnoma. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1975. – 112–118-betlar.

6. S.P. Tolstov. Drevniy Xorezm. – Moskva: MGU, 1948. – 201–245-betlar.

7. Ya. G‘ulomov. Xorazmning sug‘orilish tarixi. – Toshkent: Fan, 1959. – 75–98-betlar.

8. O‘zbek xalq ijodi: Marosim folklori. – Toshkent: Fan, 1986. – 23–47-betlar.

9. K. Imomnazarov. O‘zbek xalq marosimlari va bayramlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 54–79-betlar.
10. E. Rtveladze. Sivilizatsiyalar chorrahasidagi Xorazm. – Toshkent: Sharq, 2001. – 133–150-betlar.
11. M. Jo‘rayev. O‘zbek mavsumiy marosim folklori. – Toshkent: Fan, 2008. – 90–126-betlar.
12. Avesto. Asqar Mahkam tarjimasi. – Toshkent: Sharq, 2001. – 145–168-betlar.
13. B. Sarimsoqov. O‘zbek marosim folklori masalalari. – Toshkent: Fan, 1987. – 33–61-betlar.
14. N. Jabborov. Folklor va etnografiya. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2012. – 97–115-betlar.
15. M. Sodiqov. Xorazm qadimiy an’analari va marosimlari. – Urganch: Xorazm nashriyoti, 2016. – 41–72-betlar.